

MATURÎDÎ'NİN BİLGİ TEORİSİNDE "ÎKAN" TERİMİ

Yrd.Doç.Dr.Hanifi ÖZCAN

9 Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi

(Summary)

THE TERM "ÎQÂN" IN MATURÎDÎ'S THEORY OF KNOWLEDGE

One of the characteristics of Mâturîdî's method is to explain the various meanings of the related technical terms while bringing up his opinions concerning a matter. The term "îqân" is one of the terms upon which Mâturîdî dwells in his system of knowledge.

Setting aside the details, it may be said that the term "îqân" means the "inferential knowledge," in other words, the knowledge attained through some cognitive means. According to Mâ-

turîdî, therefore, though the term "îqân" can be applied to human knowledge, it can not suitably be applied to the divine knowledge.

Although there seems to be an obvious difference between "îqân" and "îmân", "îqân" can be called "îmân" metaphorically. "îmân" in this sense is an assent which is not the result of imitation, taklîd, but the result of an inferential knowledge and evidence. We must point out that faith, îmân, in Mâturîdî's view is not a knowledge, i. e. 'ilm, at all.

Bir konu hakkında görüşlerini ortaya koyarken, genellikle o konuyla ilgili kelime ve terimleri de açıklamanın, Mâturîdî'nin takip ettiği metodun bir bölümü olduğu söylenebilir. Ancak burada açıklama sözünün altını çizmek gerekir. Çünkü Mâturîdî'nin metodunun bir bölümü olarak sözünü ettiğimiz açıklama, sıradan bir açıklama olmayıp, ilgili terimin bilhassa yerinin (mahalluhâ), değerinin (kadruhâ) ve sebeplerinin keyfiyetinin (keyfe esbâbuhâ) belirtilmesi (yete'arrafe) dir (1). Bu metodla bir terim açıklanırken, o bilhassa ilgili olduğu diğer kelime ve terimlerle karşılaştırılmakta ve onun onlarla olan ilişkisi açıklığa kavuşturulmaktadır. Dolayısıyla

açıklanmakta olan terimin ilgili olduğu diğer kollarına da temas edilmektedir. "Îkân" teriminin ele alınışında bu durumu görmek mümkündür. Yani "Îkân" "ilim", "zan", "şek", "iman" gibi terimlerle bir bağlantı içerisinde ele alınmakta ve onun onlarla olan ilişkisi de ortaya konulmaktadır.

Mâturîdî aynı kök (y - k - n) ten türeyen bilhassa "îkân" ve "yakîn" terimleri üzerinde durur. Kelime olarak sağlam bilme, sağlam biliş (2); birşeyi araştırmak suretiyle kesin olarak bilmek (3) gibi anlamlara gelen "îkân" (4) la ilgili, Te'vilât'ta şu tanımlara rastlamak mümkündür:

1. Bkz. Ebû Mansûr El-Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, T S M K Medine Böl. Yazma No: 180, Vr. 650a ; M.B. Ahmed, *Es-Semerkandî, Şerh-i Semerkandî*, T S M K Medine Böl. Yazma No: 179, Vr. 856b, vd.: Krş. *Te'vilât* (Bundan sonra daima "Te" olarak kısaltılacaktır), 738b; 738b; *Şerh-i Semerkandî* (Bundan sonra daima "Ş.S." olarak kısaltılacaktır), Vr. 967a.
2. F.Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 6. bsk., 1984, s. 506.
3. Firûzâbâdî, *Kâmûs*, Çev. Asım Efendi, İst, 1305, s.IV/786.
4. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Elmalılı) Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul (tarihsiz), s.I/201; Prof.Dr.H.Atay, *Müslümanlarda Şüphecilik*, A.Ü.İ.Fak.Dergisi Ank. 1986, S.XXVIII/ 13vd.

- a) "İkân", birşeyi bilmektir (5);
- b) "İkân", birşeyi hakikaten bilmektir (6);
- c) "İkân", birşeyi hakikaten bilmek ve tanımaktır (m'arife) (7);
- d) "İkân", birşeyi açık (zâhir) sebeplerle bilmektir (8);
- e) "İkân", sebepler ile elde edilen bir bilgidir (9);
- f) "İkân", birşeyi, istidlâl, içtihad ve eşyanın bilinmesini sağlayan sebepler yönünden bilmektir (10);
- g) "İkân", istidlâl neticesinde elde edilen bir bilgidir (11);
- h) "İkân", birşeyi istidlâl, nazar ve tedebürden sonra hakikaten bilmektir (12);
- i) "İkân", istidlâl ve habere dayanan bir bilgidir (13).

Bu tanımlarda açıkça görülebileceği gibi, "İkân" hem bilme, hem de bilgi'yi ifade etmektedir. Ancak bu bilme ve bilgi, bir tefekkür ve istidlâl dayanan, vasıtalı bir bilme ve bilgidir.

Kelime olarak sağlam bilgi, birşeyi kesin olarak bilme (14) gibi anlamlara gelen ve "İkân" ile yaklaşık aynı anlama sahip olan "yakîn" (15) de bir bilme ve bilgi'yi ifade etmektedir. Mâtürîdî "yakîn"i, yok olma (zevâl) ve değişme (intikâl) korkusu bulunmayan açık (zâhir) se-

beplere sahip olan bilgi diye tanımlamaktadır (16). Ancak Mâtürîdî'nin bu tanımında da sezildiği gibi, bilgi ve bilme dışında, "yakîn" in, sıfat olarak kullanılmasını sağlayan bir de "kesinlik" anlamı vardır. Yani "yakîn", genellikle kanıtlama neticesinde meydana gelen "kuşku eksikliğini" ifade etmektedir. Aslında birçok filozof ve kelâmcının "yakîn" den anladığı da budur (17). İşte bundan dolayı "yakîn" ilmin sıfatı olarak kullanılabilen (18) ve ilmin en yüksek derecesini (19), bir başka deyişle, en kesin bilgiyi ifade etmektedir (20). "Yakîn" in bu anlam ve kullanılışıyla ilgili meşhur üç ifade üzerinde Mâtürîdî de durmaktadır. Bunlar "ilme'l-yakîn", "ayne'l-yakîn" ve "hakka'l-yakîn" ifadeleridir.

İlme'l - yakîn, akıl ve nakle, bir başka deyişle, nazar ve habere dayanan kesin bilgiyi ifade etmektedir (21). Onun sözlük anlamı ise sadece kesin bilgi demektir (22). Ancak o, cümlede bir zarf görevi de görebilmekte ve "kesin olarak", "kesinlikle" gibi anlamlarda gelebilmektedir (23). Te'vilât'ta da bu anlamda kullanıldığı görülmektedir. Mâtürîdî onun, şek, zan ve tahmin'den uzak bir bilmeyi ifade etmek üzere kullanılabileceğine işaret eder mahiyette ifadelerle yer vermektedir (24).

Ayne'l - yakîn, beş duyu, dış tecrübe ve bilhassa bizzat göz ile görmeye dayanan bilgiyi ifade etmektedir (25). Bir başka deyişle, "ayne'l -

5. Mâtürîdî, *Te'vilât-ı Ehli's-Sünne*, Avazeyn Neşri, Mısır 1971, s.1/41.
6. *Te.*, Vr. 625b.
7. *Ş.S.*, Vr. 9a.
8. *Te.*, Vr. 632a; *Ş.S.*, Vr. 835b.
9. *Te.*, Vr. 571a; *Ş.S.*, Vr. 755b.
10. *Te.*, Vr. 473b; *Ş.S.*, Vr. 639b.
11. *Te.*, Vr. 466b, 172a; *Ş.S.*, Vr. 284a, 630a.
12. *Te.*, Vr. 172a; *Ş.S.*, Vr. 284a.
13. *Te.*, Vr.173a; *Ş.S.*, Vr. 285a; Krş. *Te.*, Vr. 266b.
14. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1389; Krş. Firûzâbâdî, *a.g.e.*, s.IV/787; Ebu Hanîfe, El-Âlim Ve'l-Müte'allim, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* (içerisinde), s.16, Nşr.M.Öz. İst. 1981.
15. Ayrıntılı bilgi için bkz. H.Yazır, *a.g.e.*, s.I/201; Atay, *a.g.m.*, s. 13vd.
16. *Te.*, Vr. 650a; *Ş.S.*, Vr. 856b.
17. Prof.Dr.M.S.Aydın, *The Term Sa'âda in the Selected Works of Al-Fârâbî and Al-Ghazâlî*, Basılmamış doktora tezi, Edinburgh 1972., s.162vd.; Krş. Atay, *a.g.m.*, s.13; T.Izutsu, *The Concept of Belief in Islamic Theology*, Tokyo 1965, s.77; Mâtürîdî, *Te'vilât*, Vr. 476a, 282b; *Tevhid*. Nşr.F.Huleyf, Ofs. Bsk.İstanbul 1979, s.136, 392.
18. Firûzâbâdî, *Kâmûs*, IV/787; Atay, *a.g.y.*; H.Yazır, *a.g.e.*, IX/6055-6056.
19. Bkz. *Te.*, Vr. 133b, 186a vd.; Krş. F. Rosenthal, *Knowledge Triumphant*, Leiden 1970, s.31.
20. Rosenthal, *a.g.e.*, s.24.
21. Ayrıntılı bilgi için bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, Hazırlayan Dr.S.Hizmetli, Ank. 1981 s. 41 Krş. Atay, *a.g.m.*, s.15.
22. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.1389; Krş. Atay, *a.g.y.*
23. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rosenthal, *a.g.e.*, s.23 ve d.n.l; Krş.H.Yazır, *a.g.e.*, IX/6056.
24. Bkz. *Ş.S.*, Vr. 1052a, 143b; *Te.*, Vr. 806a, 74b; Krş. *Tevhid*. s. 392 *Te.*, Vr.730b.
25. İzmirli, *a.g.e.*, s.41; Krş. Atay, *a.g.m.s.* 15; B. Topaloğlu, *Kelâma Giriş*, İst. 1981, S.74.

yakîn" insanın birşeyi, bizzat kendi gözüyle görüp, bilmesi demektir (26). Mâtürîdî, kelime olarak "ayne'l-yakîn" in iki anlamı bulunduğunu söyler. Birisi, bizzat göz ile görme ve müşâhede ('ıyânen ve müşâhedeten), diğeri ise, her türlü engel kalkmış ve gözler önüne serilmiş olarak görme (bi'ayni'l-yakîni)'dir. Öyle görünüyor ki, Mâtürîdî bunu, bir zarf ifadesi olarak, "apaçık", "besbelli", "açık seçik", "gözler önüne serilmiş olarak", "kesin olarak" gibi anlamlarda kullanmaktadır (27). Bir zarf ifadesi olarak kullanıldıklarında, "ilme'l-yakîn" ile "ayne'l-yakîn" arasında anlam bakımından bir paralelliğin bulunabileceği de belirtilmektedir (28). Ancak ifade ettikleri bilginin kesinliği bakımından aralarında bir derece farkı vardır. Yani "ayne'l-yakîn" "ilme'l-yakîn" dan daha üstün, daha kesin ve kalbi daha iyi tatmin eden bir bilgiyi ifade etmektedir (29). yakîn'dan dah üstün, daha kesin ve kalbi daha iyi tatmin eden bir bilgiyi ifade etmektedir (29).

Hakka'l-yakîn, iç duyu ve iç tecrübeye dayanan, kişinin bizzat kendisinin hissettiği, bizzat kendisinde müşâhede ettiği ve yaşadığı bilgiyi ifade eder (30). Bir başka deyişle, "hakka'l-yakîn", "ilme'l-yakîn" ve "ayne'l-yakîn"den geçerek bilfiil içinde yaşanan ve gerçekleşen hakikat demektir (31). Dolayısıyla o, "yakîn"ın son derecesi olmakta ve ondan daha üstün bir bilgi bulunmamaktadır. Kelime olarak "hakka'l-yakîn", gerçekliğinde hiç şüphe olmayan (32); mutlak kesinlik (33) gibi anlamlara gelmektedir. Mâtürîdî de ona yaklaşık bu anlamları vermekte (34) ve cümlede bilmeyi niteleyen bir zarf ifadesi olarak dikkate almaktadır (35).

Anlamları birbirine oldukça yakın olan, hatta anlam bakımından birbirine özdeş bile sayılabilen bu iki kelimenin böyle bir ifadede yanyana

gelmeleri, bir başka deyişle "hak"ın "yakîn"e izafe edilmesi gerek dâimîler, gerekse müfessirler açısından bazı sıkıntılar doğurmuş ve çeşitli yorumlar yapılmasına neden olmuştur (36). Mâtürîdî "hak" kelimesinin taşıdığı anlamları (37) ve bir bakıma "hak" ile "yakîn"i aynı anlamda görerek (38), bir te'kid ve tahkik ifade etmek üzere, "hak"ın "yakîn"e izafe edilmiş olabileceği görüşünü ileri sürmekte (39) ve "hakku'l-yakîn"i "sıdkun ve yakînun" şeklinde açıklamaktadır (40).

"İkân" ve "yakîn" ile ilgili bu açıklamalardan sonra, şimdi Mâtürîdî'nin, "İkân" (veya "yakîn") ile aralarında ilişki kurarak ele aldığı, diğer kelime ve terimlerle ilgili görüşleri üzerinde durulabilir.

İkân — İlim İlişkisi:

Hernekadar eş anlamı olduklarını andırır mahiyette kullanılsalar bile (41), "İkân" ve "yakîn") ile "İlim" arasında fark vardır. Mâtürîdî, onların Allah'a bir sıfat olarak verilip, verilememesi açısından bakarak bu farkı ortaya koymaktadır. Ancak bunu yaparken, yani onların Allah'a bir sıfat olarak verilip, verilemeyeceğini tesbit ederken de, O, "İkân" (veya "yakîn") ve "İlim" in ifade ettiği bilginin meydana geliş şeklini gözönünde bulundurmaktadır. Yukarıda geçen tanımlardan da açıkça anlaşılabileceği gibi, Mâtürîdî'ye göre, "İkân" (veya "yakîn") tefekkür, araştırma, içtihad, istidlâl ve habere dayanan, bir başka deyişle, bir vasıta ile, bir sebep ile elde edilen bilgiyi ifade etmektedir. Bu vasıta ve sebebe de bazen şüphe ve şek karışabilmekte ve dolayısıyla "İkân" olarak ifade edilen bu bilgide, en az da olsa (ednâ), bir şüphe, şek ve istifham bulunabilmektedir. Yine Mâtürîdî'nin belirttiğine göre, "İlim" ise, bazen bir sebep bir vasıta bulunmak-

26. Devellioğlu, a.g.e., s.1389; H.Yazır, a.g.e., IX/6056.

27. Te., Vr. 806a; Krş. Vr. 667a; Ş.S., Vr. 1052a; H.Yazır, a.g.e., IX/6059; Krş. Te., Vr. 667a.

28. Bkz. Rosenthal, a.g.e., s.25.

29. Bkz. İzmirli a.g.e., s.41; Atay, a.g.y.; Krş. Te., Vr. 150b, 53b, 352a; Ş.S., Vr. 269a, 104b.

30. İzmirli, a.y.

31. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Yazır, a.g.e., VII/4726, IX/6056; Atay, a.g.m., s.15.

32. Devellioğlu, a.g.e., s.1389.

33. Hans Wehr, A Dictionary of Modern Written Arabic, Ithaca, New York 1976, s.1108.

34. Te., Vr. 681a; Ş.S., Vr. 902a.

35. Te., Vr. 805b.

36. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rosenthal, a.g.e., s.24; H.Yazır, VII/4726.

37. Bu anlamlar için bkz. Te., Vr. 348b, 376a, 738b; Ş.S., Vr. 505b, 527b, 967a; Krş. Te., Vr. 476a.

38. Mesela bkz. Te., Vr. 471a; 312a.

39. Bkz. Te., Vr. 681a; Ş.S., Vr.902a.

40. Bkz. Te., Vr., 738b; Ş.S., Vr. 967a; Krş. H. Yazır, VII/4726.

41. Bkz. Te., Vr. 650a, 474b, 736b; Ş.S., Vr. 856b vd.; Krş. Atay, a.g.m., s.13.

sızın, bizzat tecelli ile olabilmekte, bir başka deyişle, "ilim", tefekkür, tedebbur ve istidlâl gibi zihnî bir faaliyet bulunmaksızın, doğrudan meydana gelen bilgiyi ifade etmek üzere kullanılabilir. Dolayısıyla "ikân"dan farklı olarak, "ilm"nin iki kullanılışı vardır. "İkân", sadece bir tefekkür ve istidlâl neticesinde elde edilen bilgiyi ifade etmek üzere kullanılabilirliği halde, "ilim", hem tefekkür ve istidlâl gibi bir fikrî ve zihnî faaliyet sonucunda ulaşılan bilgiyi, hem de hiçbir zihnî çaba bulunmadan, vasıtasız olarak doğrudan meydana gelen, bilgiyi ifade etmek üzere kullanılabilir. Yani "ilim" "ikân" inkinden daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Dolayısıyla "ilim", bir fikrî ve zihnî faaliyet neticesinde ulaşılan bilgiyi ifade ettiğinde, insan için; vasıtasız olarak, doğrudan meydana gelen bilgiyi ifade ettiğinde de Allah için kullanılabilir. İnsan için, yani beşerî bilgiyi ifade etmek için kullanıldığında, "ilim" ile "ikân" arasında önemli bir fark yoktur. Hatta, yukarıda da belirtildiği gibi, bu anlamda kullanıldığında, "ilim" ile "ikân" anlam bakımından birbirine özdeş olduğu da söylenebilir. Nitekim daha sonra belirtileceği gibi, bu anlamda kullanıldıklarında, yani araştırma (el-bahs) ve tefekkür sözkonusu olduğu yerlerde "ilim" ve "yakîn" yerine "zan" kullanılabilir ve onlar "zan" olarak da adlandırılabilir.

İşte "ikân" ve "ilm"nin bu gibi özelliklerini ve aralarındaki farkı belirttikten sonra, Mâtürîdî, Allah'a ancak "ilm"nin izafe edilebileceği, O'nun ancak "ilim" ile nitelenebileceği, bir başka deyişle, ancak "ilm"nin Allah'a sıfat olarak verilebileceği, fakat Allah'ın "ikân" ile, "yakîn" ile nitelenemeyeceği, O'na "ikân"ın izafe edilemeyeceği ve O'na "yâ mukîn!" denilemeyeceği görüşünü ileri sürer. Zira Mâtürîdî'ye göre, Allah bir sebep ve vasıta ile bilmez; O, zâtı ile âlimdir; doğrudan bilir ve ilim O'na tecelli eder. Çünkü eşya O'nun için apaçıktır; hiçbir şey O'na gizli olamaz; O, her şeyin yaratıcısıdır. Bu gibi özellikleri bulunan ve zâtı olan ilâhî ilim için, "ikân" (veya "yakîn")

değil, ancak "ilim" uygun düşer. Çünkü "ikân" (veya "yakîn") Zâtı İlmî ifade etmez. O, ancak araştırma, tefekkür ve istidlâl ile dayanan beşerî bilgi için uygun olur(42).

İkân — Zan İlişkisi:

Burada "zan" bir bilgi terimi olarak, yani "ilim" ve "ikân"dan önce gelen bir bilgi aşamasını, bir bilgi derecesini, bir başka deyişle, "ilim" ve "ikân"dan daha az kesinlikte bir bilgi ve bilme durumunu ifade eden bir terim olarak (43) ele alınmaktadır. Ayrıca "zan" ile aralarında anlam bakımından bir yakınlık bulunmasından ve aynı şekilde bir bilgi terimi olabilmesinden dolayı "şek" (44) ke de temas edilmektedir.

Mâtürîdî "ikân" (veya "yakîn"), "zan" ve "şek" arasındaki farkı belirtirken, kendi ifadesiyle, onların sebeplerinin durumunu gözönünde bulundurmakta ve onları ona göre tanımlamaktadır. Mâtürîdî'nin onlarla ilgili tanımlarından anlaşıldığına göre, "yakîn"nin sebepleri hem açıktır (zâhir), hem de onlar yok olur (zevâl) veya değişir (İntikâl) diye bir korku duyulmamaktadır. Dolayısıyla "yakîn" sözkonusu olduğunda insanın kalbinde herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. "Zan"nın sebepleri de açıktır, fakat onların yok olması, ya da değişmesi sözkonusudur. "Şek"te durum daha başkadır. Onun ya açık sebepleri yoktur, ya da sebepleri birbirine eşittir ve bir kısmı diğer bir kısmını karşılar, yani onlarla eşdeğere sahiptir. Bu durumda insan iki taraf arasında tereddüt eder ve kalbi bir şey üzerinde karar kılamaz. Oysa "şek"teki bu tereddüt-lü durum "zan"da sözkonusu değildir. Çünkü "zan"da zaten sebepler bir taraf üzerinde galip gelmektedir (45). Bir başka deyişle, "şek", sebeplerin eşit olması durumunda kullanıldığı halde, "zan" sebeplerin ihtilâflı olduğu, ancak daha sonra sebeplerden birisinin diğerine galip geldiği durumda kullanılmaktadır. İşte bundan dolayı "zan"nın çoğuyla hüküm verilebildiği halde (46), "şek"kin çoğuyla verilememektedir

42. Mâtürîdî'nin bütün bu görüşleri için bkz. *Te.*, Vr. 632a, 571a, 172a, 466b, 473b, 172a, 736b. *Ş.S.*, 835b, 755b, 284a, 630a, 639b; Krş. Atay, *a.g.m.*, s.13; H.Yazır, I/201; Firûzâbadi, *Kâmûs*. IV/786.

43. "Zan"nın bu anlamı için bkz. Rosenthal, *a.g.e.*, s.31; Atay, *a.g.m.*, s.6,10; Krş. *Te.*, 133b, 186a-b.

44. "Şek"kin bu anlamı için bkz. Rosenthal, *a.y.*; Krş. *Te.*, a.y.

45. *Te.*, vr. 650a; *Ş.S.*, 856b vd.

46. Bilgi alanında "zan"nın çoğu muteber olduğu halde, ahlâki alanda "zan"nın azının muteber olduğuna işaret edilmektedir. *Te'vilat'*ta belirtildiğine göre, "zan"nın azında günâh bulunmaz. Çünkü onun "hüsn-ü zan" na, güzel zann dönüşmesi (*rucû'*) mümkündür. Hüsn-ü zan'da ise günâh yoktur; bir insan hakkında hüsn-ü zan'da bulunulabilir. Kaçınılması istenen *zan*, kötü *zan'*dir. Kısacası, yok olma tehlikesine ve değişmeye hazır olan açık sebeplere (*zâhiru'l-esbâb*) dayanarak kötülük yapmaktan kaçınılması istenmektedir (Bkz. *Te.* Vr. 650a; *Ş.S.*, Vr. 856b-857a). *Kötü zan* konusu için ayrıca bkz. T.Izutsu, *Ethico-Religious Concept in the Qur'-ân*, Montreal 1966, s. 231.

(47). O halde, "zan", "şek"ten daha üstün bir derecede bulunmaktadır. Nitekim Mâtürîdî'nin, kendi ifadesiyle, mantık sahibi (48) kişilerin görüşü olarak naklettiği bir tanıma göre, "zan", "yakîn" iki taraftan biri üzerinde durmayı (49); "şek", "zan" tarafından biri üzerinde durmayı; "endişe" (hemm) ise "zan" ve "şek" arasındaki bir durumu ifade etmektedir(50). Ayrıca "şek" kin son noktasının "kuşku" (rayb) olduğu da kaydedilmiştir(51). Buradan da anlaşılacağı gibi, "zan", "yakîn"a; "şek" de "zan"na daha yakındır. Dolayısıyla "zan", "şek"ten daha üstündür; "şek"ke göre daha kesin bir durumu ifade etmektedir. Hatta denilebilir ki, "zan", "yakın" ve "ilm"e giden yolun birinci basamağıdır. Çünkü "zan"da bir tefekkür ve tedebbür anlamı da vardır. Mâtürîdî'nin belirttiğine göre, "zan", bir şeyi araştırma (bahs) ve onun üzerinde nazar etmeden doğmaktadır. Araştırılan şey üzerinde tedebbür edilince, "zan"da derece, derece ilerlenir; hatta neticede "yakîn"e ulaşmak ve doğru (savâb) yu kavramak mümkün olur. İşte bu yüzden bazen "zan", "yakîn" ve "ilm" diye de açıklanmaktadır. Çünkü "ilm" ve "yakîn", "zan"nın varacağı son noktadır(52). Hatta "zan", "yakîn"den başka, iman ve tasdike de sevk etmektedir.

Mâtürîdî'nin belirttiğine göre, "yakîn", örtülü (müstetir) şeylerde ve gizli (hafiyye) ilimlerde vuku bulur. Orada önce "zan" meydana gelir. Daha sonra bu "zan", nazar ve araştırmaya sevkeder. Neticede örtülü olana ulaşılır ve gizli olan açık (celî) hale gelir. Bu durumda "zan", "yakîn"e ulaşmanın sebebi olur.

Aslında istidlâl ve tefekkür yoluyla kavranılabilen şeyler vesvese ve şüpheden yoksun olmaz. Vesvese ve şüphe de orada "zan"nın bulunmasını mümkün kılar. Fakat orada bu "zan", daimi değildir; "yakîn" ve "sıdk" belirtileri galip gelince, o "zan"dan "yakîn" diye sözedilebilir. Duyularla ve müşâhede ile kavranılabilen şeylerde ise, "zan" bulunmaz. Çünkü orada vesvese ve şüphenin yeri yoktur(53). Aslında "zan", sebeplerin az olduğunda sözkonusudur. Sebepler çok olursa, orada "zan" değil, "ilim" meydana gelir(54).

O halde bir bilgi terimi olarak, "zan"nın, zan seviyesinde kaldığı sürece, gerçek bir bilgiyi tam olarak yansıttığını söylemek zordur. Çünkü "zan", zan olarak kaldığı sürece, onun tereddüt, şek ve şüpheye (55) bakan yönünün ağırlığı daha çok hissedilmektedir. Nitekim Te'vilât'ta "zan"nın gerçek birşey sağlamıyacağı, insanı, içerisinde bulunabileceği olumsuz bir durumdan uzaklaştırmıyacağı, insanın âhiretle ilgili bu dünyadaki "zan"ının, ona öbür dünyada isabet edecek azaptan onu koruyamıyacağı gibi görüşlere de rastlamak mümkündür(56).

Bu yönüyle "zan"nın belki "şek"ke daha yakın olduğu söylenebilir. Nitekim (tıpkı "zan" gibi), "şek"kin de bir kimsenin işine faydası olamayacağı, oysa "yakîn"ın kişiye faydası dokunacağı ifade edilmiştir(57). Hatta Mâtürîdî'ye göre, "şek" kalpte bulunan bir hastalıktır(58). Bir konuda "şek" sözkonusu olursa, orada göğüs daralır. Bu darlık "şek"ten dolayı meydana gelir yerde kesinlik değil, bir duraklama (vakf) olur. Hatta "şek" ile red, inkar ve tezkib ile gerçekleş-

47. Te., Vr. 783a; Benzeri görüşler için bkz. Atay, a.g.m., ss.10-11.

48. Bunun genel bir ifade olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Te'vilât-ı Ehli's-Sünne, I/43, d.n.5.

49. Semenkanî bunu "galip görüşle, muhtemel iki taraftan biri üzerinde durmak" şeklinde nakletmektedir. Bkz. Ş.S., Vr. 28b.

50. Te'vilât-ı Ehli's-Sünne, I/143.

51. Te., Vr. 315a; Krş. Vr. 453b. Ancak "onda kuşku yoktur" sözü, bazen işitenden "kuşku" yu uzaklaştırmak için değil, söyleyene göre sözün tesbiti için, yani te'kid için kullanılır. Sözün söyleyenin o konuda bir kuşkusunun bulunmadığını ifade eder. "Ebedî (olarak)" sözü de buna benzer. Yani devam ve süreklilik gösterir; aslında ebediyyet demek değildir. "Kadın" sözü de böyledir. (Bkz. Te., Vr. 62b). Ayrıca "kuşku" da fesâdın da bulunduğu görüşü için, bkz. Te., Vr. 654b.

52. Te., Vr. 783a.

53. Te., Vr. 736b; 595b.

54. Ş.S., Vr. 1006b; Krş. Atay, a.g.m.s.6.

55. Zan'daki bu anlam için, bkz. Atay, a.g.m., ss.5-6.

56. Te., Vr. 667a.

57. Te., Vr. 308b.

58. T.Ehli's-Sünne, I/45; Krş. Te., Vr. 453b.

59. Te., Vr. 429b.

60. Te., Vr. 783a; Krş. 453b.

(59). "Şek" emniyet değil, korku (rahbe) gerektiren bir şeydir (60). Çünkü "şek"kin bulunduğu mez (61). Mâtürîdî'ye göre, şek, şüphe ve kuşku (rayb)dan kurtulmanın yegane yolu, deliller ve kanıtlar üzerinde teemmül ve nazar etmektir(62).

İkân ve İman İlişkisi:

Mâtürîdî "İkân" ile "iman" arasındaki ilişkiyi açıklarken, metodu gereği, önce onların lügat anlamlarını gözönüne almakta ve aralarında ki farkı ona göre belirtmektedir. Mâtürîdî'ye göre, lügat anlamları bakımından "İkân" i.e. "iman" arasında fark vardır. Lügatta "İkân", birşeyi, gerçekten bilmek ve tanımak (m'arife), "iman" ise "tasdik" demektir. O halde m'arife (bilgi) ve "yakîn", tasdik bulunmaksızın gerçekleşir. Bir başka deyişle, bilmek için tasdik etmeye gerek yoktur; bilgi ve tasdik ayrı, ayrı şeylerdir. Fakat tasdik etmek için bilmek gerekir. Çünkü tasdik ancak bilgiden sonra olur [üpkî inkâr (el-cuhûd) in da bilgi ve İkan'dan sonra olduğu gibi(63)]. Dolayısıyla iman'ın hakikati de, bilgiden dolayı tasdik'tir. Öyleyse birşey hakkında "İkân" tahakkuk edince, yani o şey kesin olarak bilinince, işte bu bilme ve bilgiden dolayı, o şeye inanılır ve o şey tasdik edilir. Bu durumda "İkân", "iman"a davet eder (dâ'iyen) ve "iman"a sebep (bâ'isen) olur. İşte bundan dolayı "İkân", mecazî olarak (müsteâren) "iman" diye adlandırılmıştır; yoksa gerçekten "İkân", "iman" olduğu için değil(64).

Mâtürîdî'nin dile dayalı bu açıklamalarıyla, "İkân" ve "iman" arasındaki aslı fark böylece ortaya konulduktan sonra, onun bu konuda, ayrıca, şu görüşlere sahip olduğu ileri sürülebilir: Mâtürîdî'ye göre, "İkân" ile aynı kökten türeyen

"yûkînûn", "mûkînîn" gibi kelimelerin Kur'an'daki çeşitli kullanılışları dikkate alınarak, "İkân" ile "iman"ın bir ve aynı anlama sahip olduğu, dolayısıyla "iman"ın bir bilgi olduğu söylenemez (65). Ancak, "İkân" ve "iman" arasındaki fark hatırdta tutulmak kaydıyla, yerine göre bazen "İkân"dan maksadın "iman" veya tasdik olduğu söylenebilir. ve "iman" yakîn diye adlandırılabilir. Bazen de "yûkînûn" veya "mûkînîn" kelimeleri, "İkân"daki kesinlik anlamı gözönünde bulundurularak açıklanabilir. Meselâ "mûkînîn"den maksadın inananlar (m'üminûn), onların da, kesin olarak bi-tarîkı'l-İkân, 'alâ-tarîkı't-t'ayîn) bilenler veya tasdik edenler olduğu söylenebilir(66).

Bu açıklamalardan sonra denilebilir ki, Mâtürîdî, aralarındaki fark unutulmamak kaydıyla, "iman"ın "İkân" veya "yakîn" olarak adlandırılabilirliği görüşündedir. Nitekim Te'vilât'ta, "yakîn"den, bir kalbî fiil olarak söz edildiği de görülmektedir(67). Ayrıca görüşleriyle Mâtürîdî'ye etki ettiği kanaatinde olduğumuz Ebû Hanife de, "İman"ı, "yakîn" olarak adlandırmıştır(68). Ancak "yakîn" olarak adlandırılabilen iman, herhangi bir iman olmayıp, taklîd derecesinden uzak, bir tefekkür ve istidlâl neticesinde ulaşılan imandır(69). Nitekim "imanda artma"dan söz edilirken, buradaki "artma"nın, ilk etapta, delil ve ispat bakımından, dolayısıyla tasdik ve "yakîn" bakımından bir "artma" ve "kuvvetlenme" olduğu ifade edilmiştir (70). Ayrıca Mâtürîdî, "imanda artma" denilince, Ebû Hanife'nin de bunu anladığı belirtmektedir(71).

O halde "yakîn" olarak nitelendirilen iman, sağlam delillere dayanan ve her türlü kuşkudan uzak olan bir imandır. Mâtürîdî'nin kastettiği iman, zaten, genellikle bilgi ve delile dayanan, böyle bir imandır.

61. Te., Vr. 567a; "Şek" konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Atay, a.g.m., ss.9-11.

62. Te., Vr. 429a, 631b; Ş.S., Vr. 835b.

63. Bkz. Te., Vr. 474b; Krş. Tevhid, s. 380.

64. T.Ehli's-Sünne, I/41; Ş.S., Vr. 9a; Te., Vr. 81b, 256b; Ayrıca bu konuda bkz. Beyadî, İşârât-ı'l-merâm, I.bsk., Kahire 1949, s.39.

65. Ş.S., Vr. 9a.

66. Ş.S., Vr. 9a, 867a; Te., Vr. 658b, 664a, 629a; T.Ehli's-Sünne, I/41; Krş. Rosenthal, a.g.e. s.30.

67. Bkz.

67. Bkz. Te., Vr. 223a.

68. Bkz. Ebu Hanife, a.g.e., ss.15-16, Prof.Atay, Ehli Sünnet ve Şia, Ank. 1983, s. 175.

69. Te., Vr. 173a-b, 518b; "Yakîn" derecesine ulaşan itikad için, bkz. Musa b. Meymûn, Delâletü'l-Hâirîn, Neşr, Prof.Atay, Ank. 1974, s. 119.

70. Bkz. Te., Vr. 262a, 82a, 761b, 524b, 224a.

71. Bkz. Te., Vr. 761b; ayrıca bkz. Ebû Hanife, Fıkhu'l-Ekber (imam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde), Nşr. M.Öz. İst. 1981, s.62; Prof.Dr.N.Çağatay-Prof.Dr.İ.A.Çubukçu, İslam Mezhepleri Tarihi, Ank. 1976, II. bsk., s. 169.